

חוק לישראל

עריכה שיטתית וערכנית של המשפט העברי
כיסוד לחקיקה ולפסיקה
על פי סדר חוקי מדינת ישראל
בעריכת נחום רקובר

עשיית עושר ולא במשפט

ונלווה לו
בנייה ונטיעה במקרקעי הזולת

יהונתן בלס
בהשתתפות מיכאל ויגודה

ספרית המשפט העברי

ספריית המשפט העברי

משרד המשפטים
מורשת המשפט בישראל
הקרן לקידום המשפט העברי

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאכסן במאגר מידע
לסדר או לקלוט בכל דרך ובכל אמצעי אלקטרוני אופטי או מכני או
אחר — כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה

כל הזכויות שמורות

מורשת המשפט בישראל
ת"ד 7483 ירושלים 91074
חשנ"ב — 1991
ירושלים

פתח דבר

חוק עשיית עושר ולא במשפט, התשל"ט-1979, הוא דוגמא בולטת לחקיקה ישראלית שזנחה את שיטת המשפט האנגלי בתחום משפטי חשוב, ואימצה את עיקרי המשפט העברי. יש בחקיקה זו כדי ללמדנו על היכולת הרחבה של המשפט העברי לתת מענה לשאלות המנסרות בחלל עולמנו.

הסעיף הראשון של החוק קובע, בעקבות המקורות היהודיים, כי מי שנהנה מחברו, חייב להשיב לו את מה שנהנה ממנו. החוק החדש זנח את התיאוריה המלאכותית שאמרה, כי המהנה הוא 'מתנדב', ומשום כך אינו זכאי לקבל דבר מן הנהנה. הסעיף השני של החוק אימץ את ההבחנה בין 'זה נהנה וזה חסר' לבין 'זה נהנה וזה לא חסר', וקבע כי במקרה האחרון ניתן לפטור את הזוכה מחובת ההשבה. אף הוראה זו באה בעקבות הכלל העברי 'זה נהנה וזה לא חסר' – פטור, בניגוד למה שהיה נהוג קודם לקבלת החוק. הסעיף הרביעי של החוק אימץ את הכלל, שהפורע חובו של חברו שלא מדעתו – הניח את מעותיו על קרן הצבי. הסעיף החמישי של החוק קובע, שהמציל את רכושו או את חייו של חברו זכאי לשיפוי על הוצאותיו; אף זאת בניגוד לשיטת המשפט האנגלי, ותוך אימוץ הגישה היהודית המעודדת פעולות הצלה. יתר על כן, מצוות התורה להציל נפש, קיימת אף כשהניצול מתנגד להצלה. גישה זו אומצה על ידי המחוקק, שקבע (בסעיף קטן ג) לסעיף 5), שכאשר הוציא המציל הוצאות להצלת חיים, זכותו לשיפוי קיימת, אף אם התנגד הניצול לפעולת ההצלה.

במבוא להצעת החוק נאמר: 'החוק המוצע מאמץ את גישת המשפט העברי בנקודות אחדות: הוא מזכה בהשבה את המשביח נכסי חברו; הוא מאמץ את העקרון של 'זה נהנה וזה לא חסר' כשיקול לפטור את הנהנה מהשבה; והוא מזכה את המציל רכושו של חברו בשיפוי על הוצאותיו, במטרה לעודד פעולות הצלה.'

בשלבי הכנתו של החוק החדש, ערכתי מחקרים אחדים להצעת התשתית העיונית והמעשית של הנושא על פי המקורות היהודיים. המחקרים הללו נתפרסמו בשנת תשל"ז ב'סדרת מחקרים וסקירות במשפט העברי' (חוברות מד-מו, ג'נא), ולאחר מכן בספרי: 'עושר ולא במשפט' – הנהנה מנכסי חברו בזכות ושלא בזכות' (ירושלים תשמ"ח).

החיבור שלפנינו מגיש לפני המעיין את מכלול הוראותיו של המשפט העברי בנושא זה, בהקבלה לכל פרט ופרט שבסעיפי חוק עשיית עושר ולא במשפט. זאת ועוד, מאחר שחוק המקרקעין, התשכ"ט-1969, מכיל אף הוא הוראות בעניין המשביח נכסי חברו – בפרק הדן בבנייה ונטיעה במקרקעי הזולת (סעיפים 21-26 לחוק) – הורחבה היריעה, והחיבור כולל גם את הוראות המשפט העברי בזיקה לסעיפים אלה לפרטיהם.

חיבור זה הוא אחד החיבורים בסדרה 'חוק לישראל', שבמסגרתה מתפרסמים בימים אלה חיבורים נוספים בנושאים: נזיקין, ערבות, השבת אבדה. חיבורים אלה, ואחרים שיבואו

פתח דבר

בעקבותיהם, באים למלא את החלל הקיים בספרות המשפטית בארץ בתחום פרשנות החוק לאור מקורות המשפט העברי. מאחר שחוק עשיית עושר ולא במשפט זנח שיטה זרה, ואימץ את השיטה המשפטית היהודית, חיוניותו של החיבור שלפנינו היא לאין ערוך. לא זו אף זו, מאחר שחוק יסודות המשפט, התש"ס-1980, קובע שכל אימת שמזדמנת בפני השופט שאלה משפטית שאין לה תשובה בחוק, בפסיקה או על פי היקש, הוא חייב להכריע בה לאור עקרונות מורשת ישראל, הרי שהכרת עקרונות מורשת ישראל, המוגשים בזה לפני המעיין כשולחן הערוך, תסייע ביישום הוראות חוק זה.

יש לקוות, כי אלה שלא נזקקו עד כה לפרשנותו של החוק בישראל מתוך המקורות היהודיים, והמשיכו בדרך שהיו מורגלים בה, יבואו עתה למה שמתבקש מהיותה של מדינת ישראל מדינה יהודית, ובזה ימולאו גם הוראות חוק יסודות המשפט, כלשונו וכמגמתו. עוד יש לומר, שחיבורים אלה ישמשו לא רק את השופטים והמשפטנים, אלא גם את כל מי שחפץ לדעת את גישתם של המקורות היהודיים בנושאים המעשיים שבחיי יום יום.

אלול תשנ"א

נחום רקובר

לזכר אבי, ד"ר יהודה בן יהושע בלס ז"ל
שציפיותיו ודוגמת חייו הן אור לנתיבתי

הקדמה

הראי"ה קוק, הרב הראשי לארץ ישראל, כתב לפני למעלה מיובל שנים, כי המשפט העברי הוא 'הדבר היותר חשוב מכל רכושו הרוחני... הנשמה של כל אומה, וביותר של אומתנו, תלויה היא בשלטון המשפט שלה דוקא' (איגרות הראי"ה, חלק ב, סימן קעו). במישור החברתי, המשפט מבטא את ערכיו המוסריים של כל עם ועם, ובישראל מתרגם המשפט העברי את ערכיה העצמאיים של האומה הישראלית לשפת המעשה.

בחיבור שלפנינו נידונו בפירוט הוראות חוק עשיית עושר ולא במשפט, התשל"ט-1979, על פי מקורות המשפט העברי. הקורא, הבוחן את ההסדרים המשפטיים מזווית מוסרית, יראה עד כמה משקפות ההלכות הללו של המשפט העברי הכרעות ערכיות. ההוראות המדויקות שבחוק, המבוססות על כללים משפטיים, מעוגנות בחזון הצדק שבמורשת ישראל. פרשנות החוק באה בעיקרה לאפשר לציבור המשפטנים גישה למקורות המשפט העברי, אלא שגם מי שכבר מכיר את המקורות, יפיק תועלת מן החיבור – שיש בו התמודדות שיטתית עם השאלות המוסדרות בחוק – כשיגלה שיש בהלכה העברית תורה עקבית וכוללת.

תודתי נתונה לפרופ' נחום רקובר, המשנה ליועץ המשפטי לממשלה, שעודד אותי בהכנת חיבור זה במשך שנים; למורי ורבי הרב זלמן נחמיה גולדברג, שעבר על העבודה כשלבים שונים, והעיר הערות מהותיות ורבות ערך; לשופט צבי טל, לעו"ד מאיר ארן, ולד"ר דוד א' פרנקל, שתרמו מן הידע המקצועי שלהם; ולד"ר יחיאל קארה, שסייע בעריכה הלשונית.

תודה מיוחדת מגיעה לשותפי לעבודה זו, עו"ד מיכאל ויגודה, שבחן כל משפט בתבונה, והציע תיקונים מתוך שאיפה להשיג בהירות מירבית, הן בניסוח והן בסדר העניינים. הערותיו תרמו לא רק להרצאת הדברים, אלא גם לתוכנם, כשהפנה את תשומת לבי לנושאים, שלשם הבהרתם הייתי חייב להקדיש חשיבה ומחקר נוספים. אולם עלי לציין, שכל חסרון שהוא, אם בטקסט או בהערות, הוא על אחריותי בלבד.

אני חייב תודה עמוקה לרעייתי שפרה, השותפה בנפש לכל מפעליי, ואף לעבודה זו. חכמות נשים בנתה ביתה.

אני תפילה שהמלמד תורה לעמו ישראל, שסייע לי במלאכת קודש זו, יאיר עיני בתורתו, ויחזק את ידיי ללמוד וללמד, לשמור ולעשות, ולקיים.

מנחם-אב תשנ"א

יהונתן בלס

1200

תשס"ו

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

הוצאת דעת, תשס"ו, 1200 עמודים

תוכן העניינים

פתח דבר ה

הקדמה ז

התוכן לפרטיו יא

מבוא 1

סעיף 1 חובת ההשבה 3

סעיף 2 פטור מהשבה 51

סעיף 3 ניכוי הוצאות 87

סעיף 4 דין הפורע חוב הזולת 97

סעיף 5 דין הפועל לשמירת עניין הזולת 115

בנייה ונטיעה במקרקעי הזולת 159

מפתחות 187

חוק עשיית עושר ולא במשפט, התשל"ט-1979 213

התוכן לפרטיו

פתח דבר ה

הקדמה ז

מבוא 1

סעיף 1(א): חובת ההשבה

פרק ראשון: מבוא 5

פרק שני: הזכייה – "נכס, שירות או טובת הנאה אחרת",

הבסיס המשפטי לחובת ההשבה 8

א. מבוא 8

ב. "נכס" 9

ג. "שירות או טובת הנאה אחרת" 10

1. הנאה שיש עמה רוח 10

2. הנאה שאין עמה רוח 12

פרק שלישי: היעדר זכות שבדין – "שלא על פי זכות

שבדין" 20

פרק רביעי: הזמן המכריע לקיום הזכייה – "שקיבל" 21

א. מבוא 21

ב. נכס בעין והנאה שיש עמה רוח 22

ג. הנאה שאין עמה רוח 22

פרק חמישי: הזוכה – "מי שקיבל" 96

א. מבוא 96

ב. נעדר כשרות משפטית (פסול דין) 96

1. השבח נכס בעין 96

2. השבח טובת הנאה 27

ג. גזלן 28

פרק שישי: המזכה – "מאדם אחר" ("ממון שאין לו

תובעין") 30

פרק שביעי: ההשבה – "חייב להשיב למזכה את

הזכיה" 32

א. הוצאות ההשבה 32

ב. השבה בעין והשבת התמורה 33

התוכן לפרטיו

סעיף 1 (ב): יוזם הזכייה

פרק ראשון: מבוא 37

פרק שני: זכייה ביזמת המזכה — "מפעולת המזכה" 37

א. מבוא — זכייה הניתנת לסילוק ושאינה ניתנת

לסילוק 37

ב. שיעור התשלום מתוך בחינת כוונות המזכה והזוכה 39

1. בחינת כוונת המזכה 40

2. בחינת רצונו המשוער של הזוכה 42

פרק שלישי: זכייה ביזמת גורם שלישי — "או כדרך

אחרת" 46

א. מבוא — זכייה הניתנת לסילוק ושאינה ניתנת

לסילוק 46

ב. שיעור התשלום מתוך בחינת סוג הזכייה 47

1. זכייה שיש עמה רוח 47

2. זכייה שאין עמה רוח 48

פרק רביעי: סיכום 49

סעיף 2, חלק א: זכייה שאינה כרוכה בחסרון המזכה

פרק ראשון: מבוא 53

פרק שני: היסוד המשפטי לפטור — "רשאי לפטור" 54

פרק שלישי: חריגים לפטור 56

א. המזכה מחה נגד הזוכה 56

ב. הזוכה גילה נכונות לשלם 58

פרק רביעי: הגדרת החסרון — "חסרון המזכה" 60

א. מבוא 60

ב. נזק שאינו גורר אחריו חובת פיצויים 60

1. מניעת רוח 61

2. נזק מתוך אונס 62

3. מניעת הנאה 62

ג. חסרון המלווה בהנאת המזכה 63

ד. חסרון של מה בכך (פחות משווה פרוטה) 64

פרק חמישי: הקשר בין הזכייה לחסרון — "שאינה כרוכה

בחסרון המזכה" 64

א. חסרון שקדם לזכייה 64

ב. חסרון בנכס שאינו מקור הזכייה 67

פרק שישי: חסרון הקטן מהזכייה — "רשאי לפטור..."

כולה או מקצתה" 68

א. הכלל: משלם הכול 68

ב. סייג: זכייה שבאה ביזמת המזכה 71

ג. סייג: זכייה שהיה יכול הזוכה להשיגה חינם 73

התוכן לפרטיו

סעיף 2, חלק ב: נסיבות העושות את ההשבה בלתי צודקת;

זכייה בטעות בנכס המזכה, שאבד עד שעת התביעה

פרק ראשון: הכלל: פטור מהשבה 77

פרק שני: חריגים שהזוכה חייב בהם בהשבה 80

א. מבוא 80

ב. התחליף לממון המזכה עומד בעינו ברשות הזוכה 81

ג. הזוכה הזיק את נכס המזכה (שלא מתוך אונס גמור) 82

ד. הזוכה התחייב באחריות הזכייה 84

ה. הזוכה נהנה מהזכייה 85

סעיף 3: ניכוי הוצאות

פרק ראשון: מבוא – ניכוי הוצאות או חלוקת

רווחים 89

פרק שני: חלוקת רווחים בין הגורמים ליצירתם – "ממה

שעליו להשיב" 90

א. גישת החוק: הכרה בעקרון חלוקת הרווחים 90

ב. גישת המשפט העברי: הבחנה בין גורם ישיר ליצירת

הרווח לבין גורם אחר 91

פרק שלישי: סיכום 95

סעיף 4: דין הפורע חוב הזולת

פרק ראשון: מבוא 99

פרק שני: הנימוק המשפטי לכלל – "הפורע... אינו זכאי

להשבה" 101

א. מבוא 101

ב. הזוכה לא קיבל הנאה של ממש 102

ג. הזוכה היה מצליח להיפטר מהחוב 104

פרק שלישי: הגדרת החוב – "חובו של אדם אחר" 106

א. מבוא 106

ב. החובות שהכלל חל עליהם 106

ג. החובות שהכלל אינו חל עליהם 107

1. חוב הנובע מעסקת מכר 107

2. חוב שאין לדחות את קיומו 107

פרק רביעי: הזוכה – "של אדם אחר" 108

פרק חמישי: חריגים לכלל – "אלא אם לא היתה לזוכה

סיבה סבירה להתנגד" 108

התוכן לפרטיו

- א. מבוא 108
- ב. המזכה פרע את החוב להגנת אינטרס אישי 109
- ג. "פורע חובו של חברו" – כטענת הגנה 110
- ד. חוסר סבירות במחילת המלווה 111
- ה. הזוכה גילה שברצונו לפרוע את החוב 112
- פרק שישי: הגבלת גובה ההשבה – "כדי מה שנתן לפרעון החוב" 113

סעיף 5(א): דין הפועל לשמירת עניין הזולת

- פרק ראשון: מבוא – פעולה לשמירת עניין הזולת – מצווה 117
- פרק שני: "תום לב" ו"סבירות" 118
- א. מבוא 118
- ב. גדרה של סכנה שמצווה לשמור את הזולת ממנה – "מי שעשה... בסבירות" 121
 - 1. שמירת נפשות – "פעולה לשמירה על חייו, שלמות גופו" 121
 - 2. שמירת כריאות – "בריאותו" 123
 - 3. שמירת רכוש – "רכושו" 124
 - 4. שמירת כבוד – "כבודו" 124
- פרק שלישי: שכר עבור קיום מצווה 125
 - א. העיקרון: אין קבלת שכר 125
 - ב. חריגים 126
 - ג. קבלת שכר כתמורה לפעולת הכנה לקיום מצווה 128
- פרק רביעי: פיצוי על הוצאות ונזקים – "חייב הזוכה לשפותו" 129
 - א. מבוא 129
 - ב. פעולה שהועילה 129
 - 1. שמירת רכוש 129
 - 2. שמירת נפשות 134
 - ג. פעולה שלא הועילה 136
 - ד. סבירות ההוצאות – "לשפותו על הוצאותיו הסבירות" 138
- פרק חמישי: מציל שהציל תוך כדי פעולה להצלת ערכיו שלו – "של אדם אחר" 139

סעיף 5(ב): דין מי ששימשו נכסיו לשמירת עניין הזולת 141

התוכן לפרטיו

סעיף 5(ג): התנגדות הזוכה לשמירת ענייניו

- פרק ראשון: מבוא 149
- פרק שני: התנגדות לשמירת רכוש 150
 - א. זוכה שהתנגד 150
 - ב. זוכה שהייתה לו סיבה סבירה להתנגד 153
- פרק שלישי: התנגדות לשמירת חיים 154
- פרק רביעי: התנגדות לשמירת בריאות 155
- פרק חמישי: סיכום בעניין המזכה ביזמתו שבסעיפים 4 ו-5 156

חוק המקרקעין, התשכ"ט-1969, פרק ד: בנייה ונטיעה במקרקעי הזולת

- מבוא 163
- סעיף 21(א): הבררה 164
 - א. המקיים - "הקים אדם" 164
 - ב. המחוברים - "מבנה או... נטיעות" 166
 - ג. היעדר זכות שבדין - "בלי שהיה זכאי לכך על פי דין" 167
 - ד. בררת הסילוק - "הברירה בידי בעל המקרקעין" 168
 - 1. מבוא 168
 - 2. בררת בעל המקרקעין 168
 - 3. בררת המקיים 170
 - ה. סיכום 173
- סעיף 21(ב): התשלום 173
 - א. מבוא 173
 - 1. סוגי התשלומים 173
 - 2. העיקרון המנחה 176
 - ב. גובה התשלום 177
 - ג. סיכום 180
- סעיף 21(ג): סילוק על חשבון המקיים 181
- סעיף 21(ד): הבעלות במחוברים שסולקו 182
- סעיף 22: ביצוע הבררה 182
- סעיף 23: זכות המקיים לרכישת המקרקעין 183
- סעיף 24: תשלום בעד שימוש 184
- סעיף 25: תנאי התשלום 185
- סעיף 26: קיזוז 186

החוכן לפרטיו

מפתחות

מפתח העניינים 189

מפתח המקורות 201

חוק עשיית עושר ולא במשפט, התשל"ט-1979 213

מבוא

חוק עשיית עושר ולא במשפט, התשל"ט-1979, עוסק בשני דברים: א. הוא קובע עיקרון כללי, שמי שקיבל זכייה מחברו, שלא על פי זכות שבדין, חייב בהשבתה או בתשלום תמורתה. ב. הוא מסדיר את זכויותיו של מזכה שזיכה את הזוכה ביזמתו (להלן - מזכה ביזמתו) - מי שבמשפט האנגלי מוכר כ"מתנדב".

החוק קובע את העיקרון הכללי בסעיפים 1(א) ו-2. במקביל לחיוב בהשבה, שנקבע בסעיף 1(א), סעיף 2 של החוק מעניק לבית המשפט זכות לפטור את הזוכה מהשבה אם ה"נסיבות עושות את ההשבה בלתי צודקת". בנסיבות אלו בית המשפט "רשאי לפטור" את הזוכה מהשבת הזכייה. אמנם החוק מציין כדוגמה לנסיבות אלו זכייה שלא הייתה כרוכה בהפסד המזכה, אך גם במקרה זה בית המשפט רשאי לחייב את הזוכה בהשבה או לפטור אותו מהשבה, על פי שיקול דעת בית המשפט.

גישתו של החוק בסעיפים אלה תואמת את המשפט העברי, שבעיקרון מחייב את הזוכה בהשבה, אך פוטר אותו בנסיבות מיוחדות על פי כללים שנבדוק אותם בהמשך. כללים אלה מבחינים בין סוגים שונים של זכייה ובין כוונות שונות של הזוכה והמזכה. אפילו העיקרון הידוע: "זה נהנה וזה לא חסר - פטור", מצטמצם על פי הבחנות אלו. אך לעומת החוק, המשאיר את יישומו של עיקרון ההשבה לשיקול דעתו של בית המשפט, הסדיר המשפט העברי את החיוב בנסיבות השונות. ראוי שבית המשפט, כשהוא בא לקבוע תקדימים שיגדירו את כוונת לשונו הרחבה של החוק, יסתייע במשפט העברי המפורט יותר, במיוחד לאור העובדה שהמשפט העברי הוא מקור ההשראה לחוק, במלאכת חקיקתו.

החוק דן בסוגיית המזכה ביזמתו בסעיפים 1(ב), 3, 4, ו-5. בסעיף 1(ב) הוא קובע שבעיקרון, מזכה ביזמתו זכאי להשבה או לתשלום שוויה של הזכייה. בסעיף 4 החוק קובע, שדינו של מי שפרע את חובו של חברו חורג מהכלל בסעיף 1(ב), וזכותו להשבה נחותה מזו של אדם אחר המזכה ביזמתו. סעיף 5, העוסק במזכה שהציל את ערכי זולתו, מחייב את הזוכה בתשלומים העשויים להיות גבוהים משוויה של זכייתו. בחיבור זה נדון בשאלות: למה "הפורע" מופלה לרעה והמציל מופלה ל"טובה"? למה הדין שונה במקרים אלה מדין אדם אחר המזכה ביזמתו? הפתרון להבנת החוק בשאלות אלה נמצא במשפט העברי.

גם סעיף 3 דן בפיצוי המגיע למזכה ביזמתו. כפי שנסביר בדברינו על סעיף זה, זוכה שהפיק רווחים מנכסי המזכה אלא שגם הוא השקיע עבודה או שהשקיע מכספו, זכאי לפיצוי עבור השקעותיו. הוא מנכה פיצוי זה מהרווחים שהוא משיב למזכה. במקרה זה הזוכה אינו אלא מזכה ביזמתו. לעומת סעיף 1(ב) המעניק למזכה ביזמתו פיצוי בגובה שווי הזכייה, סעיף 3 מצמצם את הפיצוי המגיע לו להוצאותיו הסבירות. שתי גישות אלו, שבחוק עשיית עושר הן דרות בכפיפה אחת, כשהראשונה מחייבת

מבוא

את הזוכה בתשלום שווי זכייתו והשנייה מחייבת אותו בפיצוי רק על הוצאותיו של המזכה, מונחות ביסודם של שני חוקים אחרים. חוק המקרקעין מחייב את בעל המקרקעין, הבוחר להשאיר מחוברים שהוקמו ברשותו בלא הסכמתו, בתשלום שאינו עולה על הוצאותיו של המקים. לעומתו, חוק המיטלטלין מחייב את בעל המיטלטלין המשופרים בתשלום שווי זכייתו. להלן נראה, שגם המשפט העברי אינו מחייב את הזוכה בתשלום אחיד למזכה ביזמתו. אך לעומת החוק, שעדיין לא גיבש עמדה ברורה לגבי התנאים לחיוב הזוכה בתשלום הראשון או השני, יש למשפט העברי כללים המסדירים את התשלום.

הדגש שהושם בחוק על מזכה ביזמתו (שלושה וחצי סעיפים מתוך חמשת הסעיפים העיקריים עוסקים במזכה ביזמתו) נכפה על ידי מציאות שבה רוב התביעות בגין עשיית עושר ולא במשפט מקורן במי שזיכה אחר ביזמתו מתוך טעות, כתוצאת לוואי מפעולה שהייתה מכוונת לטובת המזכה עצמו או מפעולה להצלתו. כמו כן יש עניין משפטי רב יותר במקרים אלה, בהם יש צורך לאזן בין זכותו של הזוכה להתנגד להתערבות של אחר בענייניו, לבין חובתו לשלם עבור זכייה שקיבל שלא על פי זכות שבדין. יש לציין, שיש מקרים רבים של זכייה ביזמת הזוכה שהם תוצאה של טעות, שבה אדם סבור שהוא משתמש בנכסים שלו ולאחר מכן מתברר לו שהנכסים שהשתמש בהם, או הפיק מהם רווחים, היו של זולתו.

סעיפיו השונים של חוק עשיית עושר ולא במשפט מהווים, על פי פרשנות המיוסדת על הסוגיות המקבילות במשפט העברי, מסכת משפטית-עיונית אחת, שבה הפרטים המסונפים עולים לכדי תפיסה כוללת ומקיפה. מחקרנו בנוי כך שיוכל הקורא לעיין בגישת המשפט העברי לגבי כל סעיף וסעיף מבלי לקרוא את המחקר כולו מתחילתו ועד סופו. ברם רק מי שיקרא את המחקר כולו, יראה את החוט הרעיוני המקשר את עקרונות הסוגיה כולה. מסיבה זו צורף לחיבור דיון בסוגיית המקים מחוברים במקרקעי הזולת, שהמחוקק דן בה בפרק הרביעי של חוק המקרקעין, התשכ"ט-1969. דיון זה יש בו כדי להבהיר את יישומם של עקרונות המשפט העברי בסוגיית עשיית עושר ולא במשפט, ובמיוחד את גישתו של המשפט העברי לסוגיית מי שמזכה ביזמתו את חברו.

סעיף 1(א)

חובת ההשבה

1. (א) מי שקיבל שלא על פי זכות שבדין נכס, שירות או טובת הנאה אחרת (להלן – הזוכה) שכאו לו מאדם אחר (להלן – המזכה) חייב להשיב למזכה את הזכיה, ואם השבה בעין בלתי אפשרית או בלתי סבירה – לשלם לו את שוויה. חובת ההשבה

התוכן

פרק ראשון: מבוא 5

פרק שני: הזכייה – "נכס, שירות או טובת הנאה אחרת",

הבסיס המשפטי לחובת ההשבה 8

א. מבוא 8

ב. "נכס" 9

ג. "שירות או טובת הנאה אחרת" 10

1. הנאה שיש עמה רוח 10

2. הנאה שאין עמה רוח 12

פרק שלישי: היעדר זכות שבדין – "שלא על פי זכות

שבדין" 20

פרק רביעי: הזמן המכריע לקיום הזכייה – "שקיבל" 21

א. מבוא 21

ב. נכס בעין והנאה שיש עמה רוח 22

ג. הנאה שאין עמה רוח 22

פרק חמישי: הזוכה – "מי שקיבל" 26

א. מבוא 26

ב. געדר כשרות משפטית (פסול דין) 26

1. השכת נכס בעין 26

2. השכת טובת הנאה 27

ג. גזלן 28

פרק שישי: המזכה – "מאדם אחר" ("ממון שאין לו

תובעין") 30

התוכן

פרק שביעי: ההשבה – "חייב להשיב למזכה את

הזכיה" 32

א. הוצאות ההשבה 32

ב. השבה בעין והשבת התמורה 33